

20. századi élettörténetek az Alföldön

Marida Hollos: *Scandal in a Small Town. Understanding Modern Hungary Through the Stories of Three Families.*
Armonk, N. Y.: M. E. Sharpe. 2001. 214 p.

A könyv egy Tisza-menti településen közel három évtizeden át több szakaszban folytatott terepmunka eredményeit tartalmazza. Egyike azon tanulmányoknak, amely a magyarországi társadalom életét mutatja be az 1990-es éveket megelőző szocialista rendszerben, és amelyet Magyarországról elszármazott amerikai antropológus írt.

A szerző 1970-ben látogatott először haza azzal a céllal, hogy kutatásaihoz alkalmas terepet keressen. (Abban az időszakban amerikai antropológusok még nem végeztek terepmunkát Közép- és Kelet-Európa szocialista országaiban.) Kutatásainak központi témája a magyarországi vidék, a falu szocialista átalakítása és az átalakítás következményeinek vizsgálata volt: a politikai rendszernek sikerült-e és ha igen, hogyan „új” nemzedéket nevelnie, amelynek mentalitása megfelel a kommunista ideológia követelményeinek? Hogyan élük meg a változásokat a politikai-gazdasági átalakulás alanyai, hogyan alkalmazkodnak az új körülményekhez, amelyeknek lényege, hogy majdnem teljes egészében elvesztették földjüket? A szerző 1972-ben járt először a tanulmányban Tiszadombnak nevezett településen, amikor nagykorösi kutatásaihoz összehasonlításra alkalmas terepet keresett (míg a termelőszövetkezet Nagykőrösön sikertelenül, ebben a helységben eredményesen működött).

Hollos az 1980–1990-es években is folytatta terepmunkáját Tiszadombon, mert az 1950-ben két falu egyesítésével létrejött települést további kutatásaihoz kiválóan alkalmasnak találta. Érdeklődését a terepmunka kezdetén leginkább a kisváros összetett társadalma keltette fel, a különböző gazdasági-kulturális háttérrel rendelkező helybeliek egymástól nagyon eltérő értelmezéseket („igazságokat”) fogalmaznak meg ugyanazon politikai, gazdasági változásokat eredményező fordulatokkal kapcsolatban. A polgármester 1989 telén elkövetett öngyilkossága önmagán túlmutató jelentőségű eseménynek bizonyult, új perspektívába helyezte a településen zajló folyamatokat, és az összefüggések feltárására, mélyebb megértésére ösztönözte a kutatót.

A szerző olyan koherens történetet kívánt írni, amely magyarázatként szolgál a jelenhez, az 1990-es évtized eseményeihez. Munkája során arra a következtetésre jutott, hogy Tiszadomb monográfiáját nem írhatja meg hagyományosnak nevezhető módon, nem alkalmazhatja az „etnográfiai jelen időt”, ahogyan azt korábban tervezte, mivel a különböző időszakokban végzett kutatásai alkalmával mindig új körülmények fogadták, a változások sorozata jelentett állandóságot. A terepmunka során az események magát a kutatási témát is alakították: az 1990-es évek elején a szerző önkéntelenül is a jelenlétben zajló, de a húsz évvel korábban tanulmánya tárgyaként kiválasztott folyamatokkal

éppen ellentétes irányú folyamatokat kezdett tanulmányozni. Munkájában az élettörténeti módszer alkalmazását választotta: véleménye szerint az élettörténet önmagában dokumentálja azt a társadalmi közeget is, amelyben a történetet, a narratívát megalkotó egyén él. Az élettörténetek, családtörténetek megírását azért is szükségesnek tartotta, hogy ezáltal érvényesüljön az az értelmezésbeli sokszínűség, amely a település lakóinak bonyolult társadalmi tagoltságát tükrözi. Ezekből az élettörténetekből, családsorsokból bontakozik ki Tiszadomb sokféle 20. századi története.

Az írás egy tragikus és egy szokatlan esemény tárgy szerű bemutatásával kezdődik: öngyilkos lett a kisváros polgármestere; az érettségi előtt álló osztály utolsó magyarórán különös bejelentést tett az osztályfőnök (a két esemény időben fordított sorrendben követi egymást). Nem nyilvánvaló, hogy bármilyen összefüggés lenne a két különböző súlyú és jelentőségű történet között.

A családtörténetek – látszólag – a település lakosságát megrázó eseményekkel kapcsolatos oknyomozás, az összefüggések feltárásának „ürügyén” születtek meg és kerültek egymás mellé. A történeti néprajzi vizsgálat az iskolai botrányban érintettek családjának részletes bemutatása a 19. század második felétől a 20. század végéig. Az országosan meghatározó politikai-társadalmi eseményeket a szerző esetenként külön alfejezetben ismerteti, majd folytatja a megkezdett tiszadombi családtörténetet. A három család életének krónikájából bontakozik ki a településnek és lakóinak többnyire tragikus fordulópontokban bővelkedő 20. századi története.

A tanulmány kétségtelenül hatásos kezdetét követően a szerző ismerteti a két, majdan egyesített település – itt Ódomb és Újdomb – múltját, amely egyben a népesség társadalmi-kulturális megosztottságához, elkülönüléséhez is magyarázatként szolgál. Az ódombiak magukat tősgyökeresnek tudó, saját földjeiken sikeresen gazdálkodó reformátusok, az újdombiak a 18. század végén Nógrád vármegyéből betelepülő, föld nélküli vagy nagyon kevés és gyenge földön gazdálkodó katolikusok. Az ódombiak lenézték a szegény és létszámát tekintve rohamosan gyarapodó jövevény napszámosnépesség tagjait, a gazdasági felemelkedésben többnyire esélytelen vagy inkább urbánus mintákat választó újdombiak ellenben büszkék voltak a mobilitásukra. A második világháborút követő politikai helyzet, majd a két település egyesítése hátrányosan hatott az ódombiak életére, hiszen az összes közintézményt átköltöztették Újdombra, és később csak azt a településrészt fejlesztették. A politikai hatalomátvétel a település szerkezetében is tükröződött.

A tanulmányból annak a három családnak a történetét ismerjük meg részletesen, amelyek leszármazottjai érintettek az osztályfőnök bejelentése nyomán kibontakozó botrányban, majd a becsületsértés miatt indított perben: a pozitív példaként emlegetett ódombi diák és az iskolában kivételes bánásmódban részesülő Faragó fiú Újdombról származó családját, majd az osztályfőnök, Pintér Katalin tanyasi családját. A három család a bírósági tárgyalást megelőzően nem állt kapcsolatban egymással.

A Boglár család helyi viszonylatban a nagygazdacsaládok közé tartozott a maga 104 holdas birtokával, amelynek jó részét a Tisza-szabályozás után a takarékos anyai szép-apa zsoldjából megvásárolt holt-Tisza-völgyi jó termőföldek képezték, és amely a 20. század súlyos gazdasági megpróbáltatásai idején is (különösen a 14 holdon termesztett gyümölcs és szőlő) biztos háttérrel jelentett a családnak. Boglárék azon családok közé tartoztak, amelyek a Móricz Zsigmond által az 1930-as években „áldott falunak” neve-

zett település kövezett főutcáján laktak, házukban és a szomszédos házakban villanyvilágítás és vezetékes víz volt. A család férfitagjai, mint az ódombi nagygazdák általában, nemcsak a gazdasági, de a helyi politikai elit tagjai is voltak, amely klubokat és olvasókört alapított, és amelynek életstílusa, mentalitása példaértékű volt. Gazdálkodásuk a korabeli, általánosan elterjedt patriarchális modell szerint szerveződött és működött, termelési módszereiket folyamatosan modernizálták, céljuk a családi vagyon megtartása és gyarapítása volt. Az egymást követő nemzedékek fiai közül az idősebbet mezőgazdasági, a fiatalabbat jogi pályára szánták, főiskolát, egyetemet végeztek. Tervezhető, zökkenőmentesen zajló életüket előbb 1919-ben a Vörös Hadsereg, majd a román katonaság bevonulása zavarta meg: házukban katonákat szállásoltak el. Tartós veszteség csak a második világháborút követően érte a családot, miután kuláklisra kerültek, és bőven kijutott nekik is a zaklatásból. Azonban gondosan őrzött tartalékaik és a családra jellemző rátermettség, amellyel az adódó üzleti lehetőségeket kihasználták, ekkor is átsegítette őket a legnehezebb időszakon. A családtagok közül elsőként az iskolai botrányban pozitív példaként állított Laci nagyapja lett termelészövetkezeti dolgozó, felsőfokú agrárszakemberi képzését nem a szülőfalujában, hanem a környékbeli helységek gazdaságaiban kamatoztatta. Laci apja szintén továbbtanult mezőgazdasági technikumban, és az egyik helybeli termelészövetkezet csirketenyésztő telepén igen eredményesen működött, majd a gazdasági élet liberalizálódása idején, 1978-ban önállósította magát: egyike volt az első vállalkozóknak, előbb a folyóparti fürdőtelepen, majd a település ódombi részén nyitott zöldség- és gyümölcskereskedést. Fia a családban bevált munkacentrikus nevelési módszernek megfelelően már tizenévesen apja segítségével volt, szabadidejében a zöldségesstandnál dolgozott.

Azok a történelmi események, amelyek érzékeny veszteséget okoztak az ódombi gazdacsaládoknak, hosszú távon előnyösen hatottak az újdombiak életének alakulására. Az iskolai botrány tulajdonképpen főszereplőjének ősei, a Faragók 1790-ben Nógrádból érkeztek Újdombra, ahol négyholdnyi gyenge termőföldet kaptak. A család létszámának gyarapodása miatt ez a kis darab elaprózódott, a 19. század második felében az ükapa föld nélküli napszámos lett, nyaranta aratóbandákhoz csatlakozva nagybirtokokon dolgozott. A Tisza szabályozása után sikerült földet vásárolniuk, de csak öt hold legeltetésre alkalmas területet. Sok gyermek született a családban (a dédapának 13, a nagyapának 6 testvére volt), a fiúk kiskoruktól kezdve dolgoztak, ritkán jártak iskolába. A dédapa harcolt az első világháborúban, hadifogolyként egy szovjet kollektív gazdaságban dolgozott, megtanult oroszul, és megismerkedett a kommunista ideológiával. 1919-ben a munkás-paraszt tanács tagja volt. Fia nem tanulhatott tovább, legidősebb gyermekként segítenie kellett testvérei eltartásában (4 kisebb fiú mesterséget tanult). Az oroszul beszélő és a szovjet eszméket ismerő, terjesztő dédapa 1947-ben párttitkár lett, földosztáskor négy hold legelőhöz jutott (így összesen nyolc holdat tudhattak a magukénak, amelynek fele volt szántó, de a megélhetéshez nem elegendő). A párttitkár fiúunokája volt az első a családban, aki gyermekkorában nem dolgozott, csak tanult. Az ő fia – az apjához hasonlóan egyetlen gyermek – kivételes bánásmódban részesült az iskolában, mivel apja a polgármester baráti köréhez tartozott, édesanyja a helyi párttitkár volt. Szülei mindent megadtak neki, kényelemben élt, és visszaélt a helyzetével.

A magyar szakos Pintér Katalin a települést övező tanyavilágból való, szülei esetenként igen nagy nehézségek árán tudták megőrizni a falubelieknél függetlenebb életfor-

májukat. A tanyasi kislány érdeklődése és szorgalma korán felkeltette tanítói figyelmét, továbbtanulásra ösztönözték, a szülei is segítettek, hogy ez sikerüljön neki. A főiskola elvégzése után nagy lendülettel és odaadással kezdett tanítani. Igazságérzete nem engedte, hogy bármilyen aprónak tűnő korrupciós ügynek részesévé váljon, még akkor sem, ha – a kívülálló szemében jelentéktelen – iskolai osztályzatról volt szó. Az a bizonyos 1988-as, utolsó magyarórán tett bejelentése olyan folyamatot indított el, amelynek eredményeként az iskolai események a megyei, majd az országos sajtó értelmezésében és terjesztésében a kisvárosra és annak polgármesterére irányították a figyelmet.

Annak ellenére, hogy a bevezetés szerint a polgármester lehetett volna a tanulmány egyik igazi „főszereplője”, róla és tevékenységéről csak általánosságokat tudunk meg. Miután a szerző az ő halálának közlésével indítja a tanulmányt (és sejteti, hogy ez a drámai esemény talán sorsszerűen következett be), alakja legközelebb a Boglár család történetében, az események időrendjének megfelelő helyen jelenik meg: az 1960-as évek második felében, a gazdasági liberalizáció időszakának kezdetén őt választják polgármesterré. Működésének huszonhárom éve alatt bebizonyosodott, hogy személyében a kisváros olyan adottságokkal rendelkező vezetőt talált, akinek irányítása alatt a település – az 1930-as évek után másodszor – virágkorát élte. Átszervezte a termelőszövetkezetek munkáját, ezáltal a szövetkezeti tagokat érdekeltté tette a munkában, és többet termeltek, modernizálta az infrastruktúrát, különböző könnyűipari üzemeket telepített a helységbe, munkát biztosítva az ott lakóknak. Elérte, hogy ne számolják fel a középiskolát, tanárokat hívott Tiszadombra, a környéken ritka nagyméretű művelődési házat építtetett, elérte, hogy a települést 1985-ben városi rangra emeljék. Joó István tehetséges polgármester volt, közvetlen munkatársait, beosztottjait meggyőzte elképzeléseinek helyességéről, ugyanakkor a hivatali hierarchiában fölötte állókkal olyan kapcsolatokat alakított ki, amelyek segítségével törvényes úton elérhetetlen előnyökhöz juttatta a települést. Egyre kiterjedtebb kapcsolatokkal rendelkezett, és amikor parlamenti képviselővé is választották, hatalma szinte korlátlanra vált. A feletteseivel kötött kapcsolatok szoros érdekszövetségek, kéz kezet mos alapon létrejövő és működő kölcsönös lekötelezettségek voltak, amelyek állandóan magukban hordozták annak veszélyét, hogy ha valaki lebukik ebben a korrupciós hálóban, az illető – magát tisztázandó – másokat is magával ránt. Ebből a perspektívából szemlélve a polgármester tevékenysége leginkább kötéltańc-mutatványhoz hasonlítható, ahogyan számtalan sorstársáé az 1970–1980-as évek Magyarországon és Kelet-Európájában. Öngyilkosságát közvetlenül azután követte el, hogy felettese a megyei tanácstól figyelmeztette, kivizsgálást indítanak a tiszadombi tanács által lebonyolított területárusítások ügyében. Joó számára ez azt jelentette, hogy többé nem fogják megvédeni, önmaguk bukását elkerülendő a korábban elfogadott törvénytelen eljárásait, ügyintézését fogják leleplezni, így próbálják saját, bizonyára nagyon hasonló ügyeiket ideig-óráig takargatni. Az országos politika liberalizálódásának időszakában a sajtó által a korrupciós helyi vezető prototípusaként bemutatott polgármester számára szükségtelen volt ennél világosabban jelezni, hogy az „ő ideje” lejárt.

A kutató 1998-ban – a külsőségekben megújulni látszó – Tiszadombon tett látogatása eredményeként arra a következtetésre jutott, hogy a politikai változás, amelyhez a helybeliek is nagy reményeket fűztek, egyelőre nem hozta meg a várt fellendülést. Az emberek többsége elbizonytalanodott, mert a korábban jól működő intézmények némelyike, a munkahelyek nagy része megszűnt, a földjeiket ugyan visszakapták, de keve-

sen művelik, inkább bérebe adják. A lakosságból mintha hiányozna az az önállóság, kezdeményezőkézség és tettvágy, amely a korábbi megpróbáltatásokat követően az újrakezdést segítette. Mindennek híján szükségük lenne valakire, a régi polgármesterhez hasonló adottságokkal rendelkező vezetőre, aki megmondaná, hogy mivel érdemes foglalkozni, merre kellene továbbmenni. A település jövőjét bizonytalannak látják, a szerző ellenben Tiszadomb újjászületésében reménykedik.

A mű szerkezete Thornton Wilder *Szent Lajos király hídja* című regényének felépítését idézi. A „szakadék fölötti hidat”, amelyen a különböző sorsú tiszadombi szereplők „találkoznak”, az 1980-as évek végén fokozatosan liberalizálódó politikai és közéleti háttér előtt zajló per képezi. Ez azután váratlan eredménnyel zárult: az ítélet – a korábban megszokottól eltérően – a sajtó és a bíraskodás szabadságáról szólt, nem a (még) fennálló hatalom mindenhatóságát igazolta.